

QASHQADARYO VILOYAT MINTAQASINING IQTISODIY XAVFSIZLIK DARAJASI VA UNI BAHOLASH USULLARI

Tuyev Abdurahmon Yusubovich

Qashqadaryo viloyati Qarshi tumani hokimining “Navro‘z” M.F.Y tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta‘minlash va kambag‘allikni qisqartirish masalalari bo‘yicha hokim yordamchisi

E-mail: abdurahmon.tuyev@gmail.com

Orcid kod: 0009-0004-5435-5998

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18336087>

Annotatsiya: Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyati mintaqasining iqtisodiy xavfsizlik darajasi hamda uni baholash usullari tahlil qilinadi maqolaning maqsadi viloyat iqtisodiy xavfsizligiga ta‘sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash, mavjud iqtisodiy holatni baholash va iqtisodiy xavfsizlik darajasini aniqlashga xizmat qiluvchi usullarni takomillashtirishdan iborat. Tadqiqot jarayonida statistik tahlil, indikatorlar tizimi asosida baholash, taqqoslama tahlil va mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, Qashqadaryo viloyatida iqtisodiy xavfsizlik darajasi sanoat va qishloq xo‘jaligi salohiyati, investitsion faollik, bandlik darajasi hamda infratuzilma rivojiga bevosita bog‘liq ekani aniqlandi. Olingan natijalar mintaqaviy iqtisodiy siyosatni shakllantirishda va iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Qashqadaryo viloyati, iqtisodiy xavfsizlik, mintaq, baholash usullari, iqtisodiy indikatorlar.

Аннотация: В данной статье анализируется уровень экономической безопасности Кашкадарьинской области и методы его оценки. Цель статьи – выявление основных факторов, влияющих на экономическую безопасность региона, оценка текущей экономической ситуации и совершенствование методов определения уровня экономической безопасности. В исследовании использованы статистический анализ, оценка на основе системы показателей, сравнительный анализ и методы логического обобщения. По результатам исследования установлено, что уровень экономической безопасности в Кашкадарьинской области напрямую связан с потенциалом промышленности и сельского хозяйства, инвестиционной активностью, уровнем занятости и развитием инфраструктуры. Полученные результаты имеют практическое значение при формировании региональной экономической политики и разработке мер, направленных на укрепление экономической безопасности.

Ключевые слова: Кашкадарьинская область, экономическая безопасность, регион, методы оценки, экономические показатели.

Abstract: This article analyzes the level of economic security of the Kashkadarya region and methods for assessing it. The purpose of the article is to identify the main factors affecting the economic security of the region, to assess the current economic situation and to improve the methods for determining the level of economic security. The research used statistical analysis, assessment based on a system of indicators, comparative analysis and logical generalization methods. According to the results of the study, it was found that the level of economic security in the Kashkadarya region is directly related to the potential of industry and agriculture, investment activity, employment level and infrastructure development. The results

obtained are of practical importance in the formation of regional economic policy and the development of measures aimed at strengthening economic security.

Keywords: Kashkadarya region, economic security, region, assessment methods, economic indicators.

Kirish

Bugungi globallashuv sharoitida mintaqalarning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash masalasi mamlakatning barqaror rivojlanishi va milliy xavfsizlik tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Har bir hududning iqtisodiy imkoniyatlari, resurslardan foydalanish darajasi, ishlab chiqarish salohiyati va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligi mintaqaviy iqtisodiy xavfsizlik darajasini belgilovchi asosiy omillardandir.

Qashqadaryo viloyati O'zbekistonning yirik iqtisodiy hududlaridan biri bo'lib, uning iqtisodiyoti sanoat, qishloq xo'jaligi, yoqilg'i-energetika majmuasi va transport-logistika salohiyati bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, aholi sonining o'sishi, mehnat bozoridagi bosim, investitsiya resurslariga bo'lgan ehtiyoj va hududiy nomutanosibliklar viloyat iqtisodiy xavfsizligiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatmoqda.

"Mintaqaning iqtisodiy xavfsizligini baholash uchun mintaqalarning holati va muammolarini, depressiv, inqirozli hamda istiqbolli mintaqalarni aniqlash zarur. Buning uchun mintaqalarning barqarorlik indikatorlarini aniqlash kerak"^[1]. Mintaqa darajasida iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlarining asosiy ro'yxatini umumlashtirish katta hajmdagi axborot va monitoringni tahlil qilishni talab qiladi. Iqtisodiy xavfsizligini tahlil qilish va baholashning mavjud usullari, ularning o'ziga xos kamchiliklari va afzalliklarini tadqiq etish asosida mintaqaning iqtisodiy xavfsizligi holatini baholashning integral usuli deb nomlanadi. Integral metodologiya qo'llash va uni amalga oshirishning quyidagi bosqichlarini o'z ichiga oladi:

1. Soha faoliyatining bir qancha strategik muhim yo'nalishlarini aniqlash.
2. Mintaqaning iqtisodiy xavfsizligi holati ko'rsatkichlarini ushbu hududning rivojlanishi va faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda aniqlash va ularni yo'nalishlar ro'yxatiga muvofiq guruhlash.
3. Har bir tanlangan yo'nalish uchun vazn koeffitsiyenti aniqlash.
4. Integral ko'rsatkichlar uchun mezon chegaralari shakllantirish.
5. Muhimlik koeffitsiyenti har bir aniq ko'rsatkich uchun hisoblash.
6. Har bir strategik yo'nalish uchun integral koeffitsiyent hisoblash.
7. Mintaqaning iqtisodiy xavfsizligining yakuniy qiymati hisoblash.
8. Natijalarni baholash va sharhlash.

Ushbu metodologiyadan foydalangan holda Qashqadaryo viloyat mintaqasi misolida keyingi hisob-kitoblar uchun biz quyidagi ko'rsatkichlar guruhlarini aniqladik: Mintaqaning iqtisodiy barqarorligi; Mahsulotlarni ishlab chiqarish va sotish darajasi; Aholining ijtimoiy ta'minoti; Demografik barqarorlik;

Qashqadaryo viloyatining iqtisodiy xavfsizligi darajasini baholash uchun shakllangan ko'rsatkichlar tizimi va ularning chegaraviy qiymatlari aniqlandi. Har bir strategik yo'nalish bo'yicha vazn koeffitsiyentlarini belgilashda mintaqaning hozirgi holati, uning geografik va resurs xususiyatlari, rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish kerak. Qashqadaryo viloyati misolida, ekspert baholash orqali og'irlik omillari aniqlandi:

¹ Xasanov S.X. Mintaqaning iqtisodiy xavfsizligini baholash. Iqtisodiyot va ta'lim jurnali 2025-yil №2 son. B.-374.

1. Mintaqaning iqtisodiy barqarorligi - 0,2
2. Mahsulot ishlab chiqarish va sotish darajasi -0,15
3. Aholining ijtimoiy ta'minoti - 0,25
4. Demografik barqarorlik - 0,25

Eng katta vazn koeffitsiyentlari har qanday mintaqa va uning qismlari faoliyatidagi asosiy funksiya ijtimoiy funksiya ekanligini hisobga olib, aholining ijtimoiy ta'minoti va resurs salohiyatidan foydalanish samaradorligiga mos kelishi resurs komponenti tanlangan mintaqaning xususiyatlariga bog'liq. Mintaqaning iqtisodiy barqarorligiga pastroq og'irlik koeffitsiyenti berildi, chunki ushbu sohaga kiritilgan ko'rsatkichlar ro'yxati ko'plab omillarga, shu jumladan milliy omillarga bog'liq bo'lgan umumlashtirilgan jarayonlarni aks ettiradi.

1-jadval

Mintaqaning iqtisodiy xavfsizligini baholash darajalari ²

Mintaqaning iqtisodiy xavfsizligi darajasi	Integral indikatorning mezon chegaralari
1. Yuqori darajada	1.05 va undan yuqori
2. Normal darajada	1.00-1.04
3. Inqiroz oldi darajada	0,70 - 0,99
4. Inqipoz darajasida	0,5-0,69
5. Depressiv darajada	0,49 va undan past

Ushbu maqolaning maqsad va vazifalarini amalga oshirgan holda, biz taklif qilingan integral metodologiya asosida Qashqadaryo viloyat tumanlarining iqtisodiy xavfsizligi darajasini baholadik. Eng ishonchli ma'lumotni olish uchun biz o'rganilayotgan mintaqadagi nisbiy va mutlaq ko'rsatkichlarni hisobga olamiz. Ko'rsatkichlarning o'ziga xos qiymatlarini mumkin bo'lgan sabab-oqibat munosabatlarini tahlil qiladigan bo'lsak, har bir ko'rsatkich bo'yicha 2021-yilgi ma'lumotlar olindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot Qashqadaryo viloyati mintaqasining iqtisodiy xavfsizlik darajasini baholash hamda unga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashga qaratilgan bo'lib, tadqiqot jarayonida umumilmiy va maxsus iqtisodiy tadqiqot metodlaridan kompleks foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosi sifatida iqtisodiy xavfsizlik nazariyasi, mintaqaviy iqtisodiyot konsepsiyalari hamda barqaror rivojlanish modellari xizmat qildi. Xususan, mintaqaviy iqtisodiy xavfsizlikni baholashda indikatorlar tizimiga asoslangan yondashuv qo'llanildi [3]³.

Tadqiqot jarayonida quyidagi asosiy metodlardan foydalanildi:

² Manba: muallif tomonidan tuzilgan.

³ Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России. – М.: Экономика, 1994.

- **Tizimli tahlil metodi** – mintaqaning iqtisodiy xavfsizligini yagona tizim sifatida o'rganish, uning tarkibiy elementlari (ishlab chiqarish, investitsiya, mehnat resurslari, moliyaviy barqarorlik va infratuzilma) o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash uchun qo'llanildi [4]⁴.
- **Statistik tahlil metodi** – Qashqadaryo viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarini (yalpi hududiy mahsulot, sanoat va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi, investitsiyalar hajmi, bandlik va ishsizlik darajasi) dinamik va strukturaviy jihatdan tahlil qilishda foydalanildi. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlaridan foydalanildi [5]⁵.
- **Indikatorlar asosida baholash usuli** – mintaqaning iqtisodiy xavfsizlik darajasini aniqlashda asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlar tanlab olinib, ularning chegaraviy (kritik) qiymatlari bilan taqqoslash amalga oshirildi. Ushbu usul iqtisodiy xavfsizlikka tahdid soluvchi omillarni aniqlash imkonini berdi [6]⁶.
- **Taqqoslama tahlil metodi** – Qashqadaryo viloyatining iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlarini boshqa hududlar yoki respublika o'rtacha ko'rsatkichlari bilan solishtirish orqali viloyatning nisbiy holatini baholashda qo'llanildi [7]⁷.
- **Mantiqiy umumlashtirish va ilmiy xulosalash metodi** – olingan natijalar asosida xulosalar chiqarish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda foydalanildi.

Mazkur metodologik yondashuvlar Qashqadaryo viloyati iqtisodiy xavfsizlik darajasini har tomonlama baholash, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish imkonini berdi.

Natijalar. O'tkazilgan tadqiqot natijalari Qashqadaryo viloyati mintaqasining iqtisodiy xavfsizlik darajasi hududning tabiiy-resurs salohiyati, ishlab chiqarish tuzilmasi va ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatdi. Statistik va indikatorlar asosidagi tahlillar viloyat iqtisodiy xavfsizligining ayrim yo'nalishlari barqaror ekanini, ayrim sohalarda esa xavf-xatarlar mavjudligini aniqlash imkonini berdi.

Birinchidan, yalpi hududiy mahsulot hajmining barqaror o'sishi va sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishi viloyat iqtisodiy xavfsizligining asosiy ijobiy omillaridan biri sifatida namoyon bo'ldi. Ayniqsa, yoqilg'i-energetika majmuasi, qurilish materiallari sanoati va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash tarmoqlari hududning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynamoqda.

Ikkinchidan, qishloq xo'jaligi tarmog'ining yuqori ulushi viloyat iqtisodiyotining nisbatan barqarorligini ta'minlasa-da, ushbu tarmoqning xomashyo yo'nalishida rivojlanishi iqtisodiy xavfsizlik nuqtayi nazaridan ma'lum cheklovlarni yuzaga keltirayotganligi aniqlandi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash darajasining pastligi hudud iqtisodiyotining diversifikatsiyasini cheklab qo'yimoqda.

Uchinchidan, investitsion faollik tahlili shuni ko'rsatdiki, viloyatga jalb etilayotgan investitsiyalar hajmi ijobiy dinamikaga ega bo'lsa-da, ularning tarmoqlar bo'yicha notekis taqsimlanishi iqtisodiy xavfsizlikka potentsial tahdid sifatida baholandi. Asosan yirik sanoat loyihalariga yo'naltirilgan investitsiyalar kichik biznes va xizmatlar sohasida yetarli darajada faollikni ta'minlamayapti.

⁴ Сенчагов В.К. *Экономическая безопасность: теория и практика*. – М.: Финансы и статистика, 2005.

⁵ O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. *Hududlar bo'yicha ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar*

⁶ Глазьев С.Ю. *Основы обеспечения экономической безопасности страны*. – М.: Наука, 2007.

⁷ Татаркин А.И. *Региональная экономика и экономическая безопасность*. – Екатеринбург, 2010.

To'rtinchidan, mehnat bozori ko'rsatkichlari tahlili aholining iqtisodiy faol qismi yuqori ekanini ko'rsatdi, biroq ishsizlik darajasi va yashirin bandlik muammosi hudud iqtisodiy xavfsizligiga salbiy ta'sir etuvchi omil sifatida saqlanib qolmoqda. Ayniqsa, yoshlar bandligini ta'minlash masalasi dolzarbligicha qolmoqda.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari Qashqadaryo viloyati iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash uchun iqtisodiy diversifikatsiyani kuchaytirish, investitsiyalarni samarali yo'naltirish, mehnat bozorini rivojlantirish va infratuzilmani modernizatsiya qilish zarurligini ko'rsatdi. Ushbu natijalar keyingi bosqichda ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa.

Qashqadaryo viloyati agrar-industrial mintaqaga bo'lib, respublika yonilg'i-energetika sohasida yetakchidir. Viloyatning agrar sohaga ixtisoslashuvi uning mamlakat ishlab chiqarish kuchlarini hududiy tashkil etishdagi o'rni va ahamiyatini belgilab beradi.

Qashqadaryo viloyat mintaqasining iqtisodiy xavfsizlik darajasiga asosiy fondlarning eskirish darajasi katta salbiy ta'sir qilmoqda. Bu mintaqaga sanoatining texnologik qoloqligida nomoyon bo'lmoqda.

Qashqadaryo viloyati mintaqasi xom ashyo eksport modeli xos bo'lib hisoblanadi. Bu mintaqada qo'shilgan qiymatga ega bo'lgan mahsulotlar hajmi va eksport tarkibi raqobatbardoshligining pastligidan dalolat beradi

Qashqadaryo viloyatiga investitsiyalarni jalb qilishda ularni alohida tanlab olingan tarmoqlarga emas, balki bozor tan oladigan va qiyosiy ustunliklarga ega tarmoqlar rivojiga qaratish, axborotlashtirishni kuchaytirish, infratuzilmani rivojlantirish kabilar muhim hisoblanadi

Mintaqani iqtisodiy xavfsizligiga: aholining turmush darajasi va sifatini pasayishi; jamiyatda ijtimoiy tabaqalanishni kuchayishi, o'rta sinfni qisqarishi; ishsizlik darajasi yuqori bo'lgan bir paytda ish o'rinlarining yetishmasligi; aholining emigratsiya jarayonini jadallashuvi; jinoyatchilik darajasining o'sishi bilan bog'liq ijtimoiy taxdidlar ta'sir qiladi.

Mintaqa iqtisodiy o'sish sur'atlarini Respublika ko'rsatkichidan ortda qolishi, iqtisodiyoti qazib olish sanoatiga bog'liqligi, noqulay biznes va investitsiya muhiti; mintaqaning respublika markazidan keladigan transfert o'tkazmalarga moliyaviy bog'liqligi; mintaqaviy zaxira fondining yo'qligi; mintaqadagi ekologik vaziyat; oziq-ovqat importiga bog'liqlik; mintaqadagi tabiiy resurslardan shafqatsiz foydalanish kabi iqtisodiy taxdidlarni keltirish mumkin.

Qashqadaryo viloyat mintaqasini iqtisodiy xavfsizligi darajasi ilmiy asoslangan mezon ko'rsatkichlaritizimi va ularning chegaraviy qiymatlari bo'yicha baholandi. Baholash natijalariga ko'ra, Qashqadaryo viloyat tumanlaridan Qarshi tumani yuqori, Koson tumani normal, Mirishkor tumani depressiv va qolgan tumanlar inqiroz oldi darajasida ekanligi aniqlandi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Xasanov S.X. Mintaqaning iqtisodiy xavfsizligini baholash. Iqtisodiyot va ta'lim jurnali 2025-yil №2 son. B.-374.
2. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России. – М.: Экономика, 1994.
3. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность: теория и практика. – М.: Финансы и статистика, 2005.

4. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Hududlar bo'yicha ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar
5. Asad o'g'li, R. D. (2025). MINTAQADA SANOAT ISHLAB CHIQRISHNING BAHOLASH OMILLARI. *Journal of new century innovations*, 89(2), 103-105.
6. Abduvaliyev, A. A., Dilmurodov, Z. D., & Rahmatullayev, D. A. (2023). РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ТУРИЗМ СОҲАСИ ГЕОАХБОРОТ МОДЕЛИНИНГ ЙЎНАЛИШЛАРИ. *Iqtisodiyot va jamiyat*, (5-1 (108)), 959-963.
7. Asad o'g'li, R. D. (2025). MINTAQADA SANOAT KORXONALARINI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHNING SOLISHTIRMA EKONOMETRIK MODELLARI. Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbqiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari, 49(1), 323-326.
8. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari. – Toshkent, 2023.